

בדין המפרש לים ויוצא בשיירא (ו.)

פתיחה:

גמרא ו. "אמר רב יהודה אמר רב, המפרש והיוצא בשיירא קודם שלושים יום אין זקוק לבער, תוך שלושים יום זקוק לבער". במימרא הנ"ל מבואר שיש הבדל בין אדם היוצא מביתו בתוך שלושים, ליוצא קודם שלושים, לענין חיוב הבדיקה והביעור. יש צורך להבין מהי בעצם סיבת החיוב בתוך שלושים, וממילא להבין מדוע קודם שלושים היא לא קיימת.

ניתוח ראשוני של הסוגיא:

באופן פשוט, יש להסביר שמדובר פה בחובת ביעור מדרבנן, שאחר שביטל יש תקנת דרבנן שמא יבוא לאוכלו, או "תשובתו דרבנן" (שחכמים תיקנו שהחמץ צריך להיות מושבת בפועל מן העולם), שאם לא כן, מה מקום יש לחלק בין תוך שלושים לקודם שלושים. אלא כל גדר שלושים יום הוא שיעור בתקנה דרבנן שיש לו אסמכתא בפסוקים. לפי זה תוסבר מחלוקת אביי ורבא בדין זה. לדעת אביי, תוך שלושים יום יש חובה לבער רק אם חזר לביתו בתוך הפסח, אך קודם שלושים אין שום צורך בביעור. ואילו לדעת רבא, אם עתיד לחזור לביתו בתוך הפסח, צריך לבדוק ולבער כל השנה כולה, ואם לא עתיד לחזור, צריך לבדוק בתוך שלושים.

אם מדובר בחובת בדיקה וביעור מהתורה, מדוע לדעת אביי תלוי דין זה בחזרה לביתו בתוך הפסח? וכי מה שונה מכל חמץ שלו שנמצא בבורות שיחין ומערות שעובר עליו? וגם אם נאמר שעובר על חמץ רק כאשר נמצא עימו בביתו, מדוע פטור מחיוב בדיקה וביעור קודם שלושים, אם אכן כוונתו לחזור בתוך המועד? ומדוע לדעת רבא רק בתוך שלושים יום יש חיוב בדיקה וביעור גם אם לא עתיד לחזור, והרי בכל מקרה יעבור על חמץ שלא ברשותו? אלא ודאי שכל הסוגיא מדברת בחיוב בדיקה וביעור מדרבנן בלבד. ואביי ורבא נחלקו בתרתי, בקודם שלושים, ובתוך שלושים.

ניתן לומר שמחלוקת אביי ורבא היא בהגדרת אותם שלושים יום. לדעת אביי, שלושים יום סמוך לפסח צריך אדם מישראל לזוהר מאיסור חמץ בפסח, אך זה דוקא אם עתיד לחזור לביתו בתוך הפסח, שאז מחוייב בתקנה דרבנן, ולכן תלה את דין החזרה דוקא בתוך שלושים יום. אך קודם שלושים יום, אינו צריך להזוהר לפסח, אפילו אם עתיד לחזור, ומותר לו

להכניס חמץ לכתחילה לביתו, ואין זה מוגדר כלל חמץ, אלא כלחם סתם (חמץ זהו מושג של פסח בלבד). וקודם שלושים יום לא אטריחוהו רבנן ונתנו שיעור לתקנתם.

אך לדעת רבא, אם עתיד לחזור לביתו, צריך כל השנה לבדוק ולבער מדין אפרושי מאיסורא, שמחוייב לדאוג שלעולם לא יגיע לידי מצב של איסור. אך בתוך שלושים החובה לבדוק היא מטעם אחר. לדעתו, ליל י"ד שתוקן לליל הבדיקה הינו הלילה האחרון שאדם נמצא עם החמץ בביתו לפני פסח. ואם כן, לדעת רבא, כל אדם היוצא מביתו בתחום של שלושים יום סמוך לפסח, מחוייב לבדוק את ביתו בלילה האחרון לפני עזבו את ביתו, חאת למרות שבפסח עצמו לא יהיה בביתו, כפי שכל אדם היוצא מביתו בי"ד שחרית לכל משך הפסח מחוייב לבדוק בליל י"ד כתקנת חכמים. כלומר, זו הרחבת תקנת הבדיקה של ליל י"ד ליוצא מביתו תוך שלושים יום סמוך לפסח.

על זה אומרת הגמרא שאזדא רבא לטעמיה, מדין העושה ביתו אוצר, שאמנם מה שמועיל קודם שלושים יום ועונה על דרישות דרבנן, בתוך שלושים אין זה די, שכן בתוך שלושים אין זו והירות מהחמץ בלבד, אלא שאין זה דרך ביעורו כפי שתיקנו רבנן, ולכן מחוייב לשרוף ממש כתקנת חכמים.

לפי זה ישנה נפקא-מינה לדינא בין אביי לרבא, האם בדיקה בתוך שלושים מצריכה ברכה. לדעת אביי שכל הבדיקה היא אפרושי מאיסורא בעלמא אין צורך בברכה, אך לדעת רבא שזו תקנת הבדיקה המקורית לגבי היוצא מביתו ודאי צריך לברך, ואכן כך אומר הריטב"א בסוגיא, שבתוך שלושים צריך לברך על הבדיקה.

אך יש לשאול, שהרי לדעת התוספות בתחילת פרק קמא מבואר, שהצורך בבדיקה שעליה מדברת המשנה הוא מחשש דרבנן שמא יבוא לאוכלו, כלומר אפרושי מאיסורא בעלמא, ובכל זאת תיקנו ברכה על בדיקה זו, כדאמרינן בגמרא דף ז. "הבודק צריך שיברך", וצריך אם כן להבין מה שונה בדיקה זו מכל אפרושי מאיסורא שאין עליהם ברכה כלל?

אלא שיש להבדיל בין סיבת התקנה לגוף התקנה. סיבת התקנה היא למנוע חשש אכילה, כלומר אפרושי מאיסורא, אך לשם כך תוקנה תקנה חיובית של "מצות-עשה דרבנן" של בדיקה וביעור עם כל פרטי ההלכות,

ועל תקנה זו הצריכו ברכה כדרך שאר תקנות דרבנן, ואם כן לא קשה מידי.

הסבר שיטת רש"י בסוגיא:

כל הצורך בהסבר הנ"ל היה, שאם נאמר שמדובר בדין דאורייתא, מה מקום יש לחילוק בין תוך שלושים יום לקודם שלושים יום. אך ברש"י מפורש שמדובר בדין דאורייתא, שכן כתב בד"ה "אפילו מר"ה נמי" - "דכי הדר בה בימי הפסח עבר עליה, וההיא שעתא לאו ברשותיה הוא דליבטליה, שהרי איסור הנאה הוא ואינו שלו, וכשראהו עובר עליה", כלומר מבואר שלא ביטל ויש חשש שיבוא לביתו בפסח ויעבור איסור תורה ואז כבר לא יוכל לבטל. (וקשה, א) מדוע לא פירש בפשטות שביטל וכל הסוגיא עוסקת בדין דרבנן? (ב) כיצד יתרץ את כל הקושיות הנ"ל שהובילו להסביר את הסוגיא בדין דרבנן?

לגבי עצם הביטול נראה לומר כך: לדעת רש"י הביטול הינו ביטול בלבד ויחס של האדם אל החמץ הוא כאל דבר שאינו רצוי ואין לו בו חפץ כלל, וכל זה נלמד מדין "תשביתו". ואם כן, היה אפשר לומר שהפסוק הנ"ל "אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתים" עוסק דוקא ביום י"ד כפי שדרשה הגמרא, ואם כן, אדם היוצא מביתו קודם לכן לא יוכל לבטל את החמץ, שכן אז לא התחדש דין ביטול המיוחד להלכות פסח, ואין לך בו אלא חידושו. אך קשה לומר כן מסברא, שהרי אחר שחידשה תורה דין זה של ביטול, מדוע יחס האדם אל החמץ לא יועיל קודם לכן, בהנחה שלא ישתנה עד הפסח, שהרי אין הזמן גורם לביטול לחול, אלא יחס האדם אל החמץ בלבד (לדעת רש"י תשביתו הוא לפני זמן איסורו). אך עדיין היה אפשר לומר שכיון שרש"י לומד זאת מדין תשביתו שנאמר בתורה ביום י"ד, יתכן שרק אז מתקיימת מצות-עשה, וביטול קודם לכן מועיל רק להימנע מאיסור של בל יראה, אך מצות-עשה לא מקיים. ואכן כך נוטה הפני-יהושע להסביר בדעת רש"י, ואם כן, זו הסיבה שהאדם לא רצה לבטל בשעה שיוצא מביתו, כדי לא להפסיד מצות-עשה דתשביתו שיכול לקיים רק ביום י"ד.

אך עדיין יש לשאול, מדוע לא ביטל ביום י"ד כדרך כל העולם, והרי צריך לבטל ביום י"ד את החמץ הנמצא עמו? אלא צריך לומר, שכיון שהביטול נעשה על-ידי מחשבת הלב בלבד, או לכל היותר גם על-ידי אמירתה בפה כנוהג בני-אדם, דבר הנעשה פעם בשנה, ישנה סבירות גבוהה למדי שיישכח מבני-אדם, ולכן תיקנו את הביטול דוקא בזמן הבדיקה, כדי שלא יפגע וישכח, אם כן, מניח רש"י שאדם הנמצא מחוץ

לביתו, מסתמא לא ביטל, וגם אם יבטל את החמץ הנמצא עמו, מן הסתם ישכח את החמץ שיש לו בביתו ולא יתכוון לבטלו.

בהסבר הסוגיא לדעת רש"י, יש להסביר על דרך דברי הר"ן, שהסוגיא מדברת במציאות של חמץ ודאי, חמץ ידוע, ולא כדעת הירושלמי שזהו ספק חמץ בלבד, שכן מוכיח מלשון הגמרא שאמרה "אין זקוק לבער" ולא אמרה "אין זקוק לבדוק" (שבדיקה היא על ספק חמץ וכפי שאומר המגיד-משנה, שלא תוקנה בדיקת חמץ אלא על הספק), וקודם שלושים יום אפילו יש שם חמץ ידוע - אין זקוק לבערו, לפי שעשאוהו כחמץ שנפלה עליו מפולת, דסגי ליה בביטול בעלמא, עכ"ד.

ויש להבין: א) מהו גדר חמץ שנפלה עליו מפולת. ב) מהי ההשוואה לדין אדם שיוצא מביתו קודם הפסח.

הר"ן לעיל וכן בפרק שני, מביא את דברי המכילתא הידועים, שלומדת - יצא חמצו של נוכרי שהוא ברשות ישראל וחמצו שנפלה עליו מפולת, אף-על-פי שהוא ברשותו - אינו יכול לבערו. ואפשר להבין זאת בשני אופנים. אפשר להבין, שכיון שאינו יכול לבערו, זו הסיבה שלא עובר עליו, שכל מה שעשאו הכתוב ברשותו להתחייב עליו, זה כדי שיבערו, ולכן כשלא יכול לבערו, כגון שאנוס, אינו עובר כלל. אך אפשר להבין שאין זו סיבה, אלא סימן בלבד, שכיון שאינו יכול לבערו זה מראה שאין לו שליטה וקשר אל החמץ, ואיסור חמץ בפסח הוא דוקא בחמץ שלך וברשותך, כלומר בעלות גמורה על החמץ באופן שיש גם קשר וזיקה אליו.

ואכן נראה מסוגיות שונות, שדעת רש"י היא כאפשרות ב, (כמו לדוגמא יחד לו בית, שלדעת רש"י אם קיבל עליו אחריות, לא מועיל יחוד בית, כיון שצריך לשמור על החמץ ויש לו קשר וזיקה אליו), שאיסור בל יראה ובל ימצא, זה רק כאשר יש לאדם זיקה גמורה לחמץ.

אך מדוע אם כן יש צורך לבטל חמץ זה? על כך עונה רש"י בדף לא: שמא יפקח הגל במועד ונמצא עובר עליו. כלומר, מדאורייתא בנפלה עליו מפולת נפטר, אך רבנן הצריכו גם ביטול, שמא הגל יפתח במועד, ואז כבר אין לזה דין של מפולת, והוי חמץ שלו וברשותו, שעוברים עליו.

ואם כן, הוא הדין בסוגיא דנן, שאדם העוזב את ביתו קודם הפסח, - ומדייק רש"י, ופרש מן הים ליבשה, - ויוצא בשיירא למקום רחוק, זה בדוקא, שאז אין לך שום זיקה והתייחסות אל החמץ, ופטור עליו מן התורה כדיון חמץ שנפלה עליו מפולת.

בדין המפרש לים ויוצא בשיירא (ו.)

ואם כן, גם מחלוקת אביי ורבא תלויה בזה. שלדעת אביי דוקא אם עתיד לחזור לביתו בתוך הפסח, כשיכנס לביתו, תשוב להיות לו זיקה וקשר אל החמץ (ויתכן שלפי זה אפילו בקרבת מקום לביתו סגי, וצריך עיון). והוי כמו שנתגלתה המפולת, ועובר עליו (ולכן אמר רש"י שכשראהו עובר עליו, כיון שזה חוזר להיות ברשותו ושליטתו). ולכן בתוך שלושים יום צריך לבער את החמץ מדין אפרושי מאיסורא, כיון שצריך לזהר בדיני הפסח, מה שאין כן קודם לכן, כמבואר לעיל. אפרושי מאיסורא מחוייב כל השנה, אך בתוך שלושים יש חיוב של בדיקה וביעור בליל י"ד עצמו, שלדעת רש"י הבדיקה במשנה היא כדי שלא יעבור בבל יראה ובל ימצא, כלומר להימנע מאיסור תורה, וזה על-ידי שריפה ממש כתקנת חכמים שם.

אך עדיין יש מקום לשאול, שאולי כל הדין של נפלה עליו מפולת שאינו עובר, זה דוקא במצב דיעבד, שכבר נפלה מפולת והחמץ קבור תחתיה, שלא הצריכוהו להוציאו ולשורפו, אך פה כשיוצא האדם מביתו, יוצר מצב זה במתכוון, ומנין שיש היתר זה, ולא נאמר שזהו דין של מטמין חמצו ואסור מן התורה?

אלא שלצורך כך מביאה הגמרא שאזדא רבא לטעמיה, בדין חמץ שטמנו תחת האוצר, ששם הפטור הוא מדין חמץ שנפלה עליו מפולת, כפי שמסביר רש"י, ואם כן, דין זה נאמר גם במצב של כוונה תחילה ליצור זאת, שכן בפטור של חמץ שנפלה עליו מפולת, אין חילוק בדרך הפעולה, אלא בהשגת התוצאה, שאין יותר קשר וזיקה אל החמץ. ולא דמי למטמין, שהטמין בצורה שיוכל לשוב ולקחת את החמץ בקלות. ואם כן, בהגדרת חמץ שנפלה עליו מפולת, אין מחלוקת ביניהם, והראיה מדברי רבא על זה, היא לשניהם. ומה שאמרה הגמרא שאזדא רבא לטעמיה, זה לגבי דין שלושים יום, כמבואר לעיל.

יש להעיר על הסבר זה, שלדעת רבא, העושה ביתו אוצר בתוך שלושים צריך לבער ממש כתקנת חכמים, ולכתחילה זהו ביעורו (לשון רש"י), משמע שבכך אף מקיים מצות-עשה דתשבתו, דאם לא כן מה לו ביעור זה או ביעור אחר (כגון אוצר), סוף סוף את המצוה אינו מקיים. ואם כן, צריך לפרש בדעת רבא, שדין שלושים יום זהו זמן הביעור מדאורייתא ממש, שמקיים בזה מצות-עשה דתשבתו. ואכן כך כותב רש"י בפירוש בדה כז: ד"ה 'שאם לא מצא עצים', לגבי מחלוקת רבי יהודה ורבנן, בדין תשבתו. וכן הבין הפני-יהושע בדעת רש"י, שדין תשבתו מתקיים שלושים יום, אלא שמסייג זאת כך, שאם יכול לבערו, אז אין מקיים מצות-עשה בביטול,

אלא דוקא בביעור. מה שאין כן ביום י"ד, שאז גם אם יכול לבערו מקיים מצות-עשה בביטול בלבד!

אמנם אפשר גם להסביר אחרת, שלדעת המנחת-חינוך במצוה ט, דין תשביתו לרש"י מתקיים בשב ואל תעשה. כאשר בזמן האיסור אין לו חמץ כלל, ולכן זמנה של מצות-עשה זו הוא לפני זמן האיסור בדוקא, ומחלוקת רבי יהודה ורבנן לגבי שריפה או פירור, הוא דין נפרד שאינו קשור לעצם דין התשביתו (עיי' גר"ח הלוי על הרמב"ם הלכות חמץ-ומצה א ; ג). וכל השלושים יום זה שיעור מדרבנן בלבד, ולכן גם אצלינו אמר שבתוך שלושים אין זה דרך ביעורו, שכן כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון. אך מצות-עשה דתשביתו מתקיימת בפסח עצמו כשאינו לו חמץ.

ההבדל בין שני ההסברים הנ"ל, הוא האם הלימוד של שלושים יום מהפסוקים הוא אסמכתא בעלמא, או דין תורה.

סיכום:

- אפשרות אחת להסבר הסוגיא שמדובר בחובת בדיקה וביעור מדרבנן.
- אפשרות שניה להסבר, על-פי שיטת רש"י, שמדובר בחיוב ביעור מהתורה על-פי גדר חמץ שנפלה עליו מפולת.
- מחלוקת אב"י ורבא בהגדרת שלושים יום, לדעת אב"י זהירות מהפסח, לדעת רבא הרחבת תקנת חכמים, נפקא-מינה לענין ברכה.
- הגדרות בדין תשביתו וביטול לדעת רש"י.